वर्ष २
अङ्क १
पूर्णाङ्क ४
साउन, २०६५ (August 2008)

Late Victorian Holocausts
El Nino Famines and the Making of the Third World
By Mike Davis
Verso· London, 2001

ISBN: 1 85984 739 0
PAGES: 464

समीक्षक : कञ्चनमणि दीक्षित

२

खडेरीको ताण्डव

महारानी भिक्टोरियाले शासन गरेको सन् १८३७ देखि १९०१ सम्मको अवधि आधुनिक पुँजीवादी प्रणालीले अन्यत्रका भूगोल र समाजलाई आफ्नो पकडमा जबर्जस्ती ल्याउन थालेको कालखण्ड थियो । यसै कालखण्डको सन् १८७७ मा अमेरिकाका भूतपूर्व राष्ट्रपति युलिसिस एस ग्रान्ट आफ्नी धर्मपत्नी र छोरासहित बिदा मनाउन बेलायत गएका थिए । आफ्नो कार्यकालमा भ्रष्टाचारीको आरोप भोगेका भूतपूर्व राष्ट्रपतिको भ्रमणबारे रिपोर्टिङ गर्ने पत्रकार थिए– *न्युयोर्क हेराल्डका* जोन रसेल योङ्ग । ग्रान्टको भ्रमण आडम्बरी मात्रै थिएन, खर्चिलो पनि थियो । युरोपमा रहँदा ग्रान्टले विश्वभ्रमण गर्ने निर्णय गरे । तत्पश्चात् अमेरिकी नौसेनाको सहयोगमा इजिप्ट, भारत, चीन र जापान भ्रमण गर्दै उनी अमेरिका फर्के । भ्रमण गरेका देशहरूमा आफ्ना भूतपूर्व राष्ट्रपतिले राजा-महाराजाले जस्तै स्वागत पाए भन्ने योङ्गको रिपोर्टिङले अमेरिकीहरूलाई दङ्ग पारेको थियो । पत्रकार योङ्गको गाथामा नसमेटिएको ग्रान्ट भ्रमणको पदचिह्न थियो– नाइलदेखि पहेँलो समुद्रसम्म खडेरी, अनिकाल र भोकमरीले ल्याएको विनाश, विपत्ति र मृत्यु । ग्रान्टले भ्रमण गरेका सबै मुलुकहरू भोकमरीले ग्रस्त थिए । सन् १८७६ देखि १९०० सम्म भारत, चीन, इजिप्ट र ब्राजिलका झन्डै ५ करोड मानिसहरूले खडेरी, अनिकाल र भोकमरीका कारण ज्यान गुमाए ।

माथिका हरफहरू *लेट भिक्टोरियन होलोकोस्ट* नामक पुस्तकका लेखक माइक डेभिसको लेखकीयको अंश हो । चार खण्ड (*द ग्रेट ड्राउट*, १८७६-१८७८; *एलनिनो एन्ड द न्यू इम्पेरियलिज्म*, १८८८-१९०२; *डिसाइफरिङ्ग एन्सो* र *द पोलिटिकल इकोलोजी अफ फेमिन*), १२ अध्याय र ४ सय ६४ पेजको पुस्तकमा डेभिस १९ औं शताब्दीको पछिल्ला तीन दशकमा विश्वव्यापी रूपमा घटेका खडेरी र अनिकालले ल्याएका संहारका विवरण प्रस्तुत गर्दछन् । जलवायुको चरित्रमा फेरबदल भएर पानी नपर्नाका कारण खडेरी परेको थियो र सो फेरबदल एलनिनोले ल्याएको थियो । जलवायु फेरबदलको प्राकृतिक असर र ब्रिटिस साम्राज्यको सामाजिक असंवेदनशीलताबीचको अन्तर्सम्बन्ध मानव इतिहासकै दुर्दान्त वास्तविकता बन्न पुग्यो भन्ने विवरण यस पुस्तकले प्रस्तुत गर्दछ । माइक डेभिस भन्छन्– "यस्ता दुःखान्त घटनाले शीतयुद्धताका 'तेस्रो विश्व' विशेषण पाएको अविकसित मुलुकको वर्ग सृजना गर्‍यो ।"

> अनिकालको वास्तविकतामा जीवन र मरणबीचमा वस्तु-बजार र मूल्य-निर्धारणको पक्ष एकातिर थिए भने राज्यको क्षमता अर्कातिर ।

स्वर्णिमकालको वीभत्स गाथा

भिक्टोरियन कालखण्डको अनिकालले मृत्युको मुखमा पुर्‍याएका मानवहरू सम्झँदै डेभिस लेख्दछन्– "विषय दसौं लाख ग्रामीणहरूको मृत्यु भयो भन्ने मात्र होइन, उनीहरू कसरी र किन मरे भन्ने हो ।" उन्नाइसौं शताब्दीको आर्थिक प्रणालीबारे इतिहासकारहरूले गरेका विश्लेषणमा यस कालखण्डको अनिकालको प्रभावबारे सतही विश्लेषण मात्र पाइन्छ । डेभिस प्रश्न गर्दछन्–"पश्चिम युरोपबाट भोकमरी हटे पनि औपनिवेशिक विश्वमा त्यो किन बढ्यो ? वाष्पइन्जिन र खाद्यबजारले जीवनरक्षा गर्दछ (खाना ढुवानी गर्न सजिलो पारेर) भन्ने युक्ति हुँदाहुँदै भारतमा रेल पटरी र खाद्य डिपोको छेउछाउ भोकमरीले लाखौं किन मरे ?" तत्कालीन विश्व अर्थप्रणालीको प्रचलित इतिहासले वास्तविकता समेट्न नसकेको उजागर हुन्छ ।

सन् १८७६-७९ को असामान्य खडेरी भिक्टोरियन साम्राज्यको तीन ठूला खडेरीमध्ये पहिलो थियो । यस खडेरीमा करिब ३०-५० लाख मानिसहरू भोकमरीका कारण मरे । १८८९-९१ को दोस्रो सुक्खाले भारत, कोरिया, ब्राजिल र तत्कालीन रसियामा भोकमरी निम्त्यायो र हजारौंको ज्यान लियो । इथियोपिया र सुडान दयनीय स्थितिमा पुगेका थिए । करिब एकतिहाइ जनसङ्ख्या भोकमरीका कारण सखाप भयो । सन् १८९२-१९०२ को तेस्रो सुक्खा र भोकमरीले चीन र रसियामा ठूलो विनाश ल्याएको थियो । औलो, प्लेग, आउँ, दादुरा र ठेउला फैलिएर लाखौं मृत्युको मुखमा पुगेका थिए ।

यस्ता घटना विश्व इतिहासमा सीमान्त क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायले भोगेको अनिकालको कथा मात्रै थिएनन्, बरु त्यस कालखण्डमा लन्डनकेन्द्रित (२० औं शताब्दीमा आएर आन्द्रर-गुन्डर फ्रान्कजस्ता विश्लेषकको डिपेन्डेन्सी सिद्धान्तअनुसार मेट्रोपोलिस भनिने) विश्व अर्थव्यवस्थामा बलजफ्ती संलग्न हुन बाध्य पारिएका मानव समुदायको कथा थियो । यसरी मर्नेहरू तत्कालीन विश्व आर्थिक प्रणालीदेखि बाहिर रहेका प्राणी थिएनन्, बरु त्यस संरचनामा जबर्जस्ती समावेश गराइँदा निमिटयान्न हुन पुगेका थिए । डेभिस भन्दछन्–"उदार पुँजीवादको स्वर्णिम कालखण्डमा दसौं लाख मानिसले भोकमरीका कारण मृत्युवरण गरे ।" एडम स्मिथ, जेरेमी बेन्थम र जोन स्टुआर्ट मिलजस्ता पश्चिमी दार्शनिकहरूले प्रतिपादन गरेका बजारवाद, उदारवाद र उपभोगवाद धर्मका रूपमा अन्यत्र लादिनाका कारण त्यहाँका नागरिकहरूको 'हत्या' भयो । २० औं शताब्दीका आर्थिक इतिहासकार कार्ल पोल्यानीले मात्रै भिक्टोरियन कालखण्डका भोकमरी आधुनिक पुँजीवादी इतिहासको मेट्न नसकिने गाथा हो भन्ने तर्क आफ्नो पुस्तक *द ग्रेट ट्रान्सफरमेसन* (१९४४) मा स्वीकारेका छन् । अन्य इतिहासविद्को कृतिमा यस्तो स्वीकारोक्ति पाइँदैन भन्ने जिकिर गर्दै डेभिस पोल्यानीलाई उद्धृत गर्दछन्– "उन्नाइसौं शताब्दीको पछिल्लो ५० वर्षमा भारतीयहरू लङ्काशायरले गरेको शोषणबाट मरेका थिएनन्, भारतीय ग्रामीण समुदाय विनाश भएका कारण तिनले ज्यान गुमाएका थिए ।"

अनिकालबारे लेख्दै डेभिस तर्क गर्दछन्– "सन् १८८९ को इथियोपियाबाहेक अन्यत्र खाद्यको पूर्ण अभाव थिएन । अनिकालले ल्याउने जीवन र मरणबीच वस्तु-बजार र मूल्य-निर्धारणको नीति एकातिर थिए

भने राज्यको क्षमता अर्कातिर । अनिकालसित जुध्ने राज्यको क्षमता अत्यन्तै फरक थियो । ल्युटन, दोस्रो इल्गिन र लर्ड कर्जनजस्ता भाइसराय शासित भारतले स्थानीय समाजमा अकल्पनीय भोकमरी भए पनि बेलायतमा खाद्यनिर्यात गर्ने बाटो रोज्यो । तात्कालिक साम्राज्यले लिएको बजारी जडसूत्रवाद र साम्राज्यको स्वचाहनाको परिणति थियो यो । तर प्राकृतिक र मानवीय विपत्तिविरुद्ध लड्ने ठूलो प्रयास गरेका मेनेलिकले स्रोत अभावका कारण इथियोपियामा अनिकाल टार्न सकेनन् ।

साम्राज्यवादलाई मौका

पुस्तकले इस्ट इन्डिया कम्पनी र भारतको इतिहास, सुक्खा र भोकमरीले निम्त्याएका विवाद एवं सामाजिक विकारहरू केलाएको छ । डेभिसका अनुसार– सन् १८७६-७९ को खडेरीले मात्र त्यति धेरै मानिसहरूको मृत्यु नभई इस्ट इन्डिया कम्पनीले भोकमरी न्यून गर्न ल्याएका बजारकेन्द्रित नीतिहरू ईश्वर हुन् भन्ने मान्यताका कारण थियो । डेभिस लेख्छन्– "त्यस्तो भोकमरी हुँदा पनि इस्ट इन्डिया कम्पनीले ठूलो मात्रामा रासन लन्डन पठाएको थियो ।"

डेभिस् भन्छन्–"खडेरी पर्दा साम्राज्यवादको विस्तार भयो । सन् १८७७ को दक्षिणी अफ्रिकाको सुक्खामा लर्ड कारनारभोनले (कोलोनियल सचिव) जुलुको प्रजातन्त्रमाथि प्रहार गरेको थियो । त्यस्तै इथियोपियाको सन् १८८९-९१ को सुक्खाको समयमा इटालीका प्रधानमन्त्री फ्रान्सेस्को क्रिस्पीले त्यहाँ 'दोस्रो रोमन साम्राज्य' विस्तार गर्ने सपना देखेका थिए । चीनको सन् १८९० को बाढी र खडेरीमा जर्मनीले हमला गरेको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकाले पनि खडेरी र भोकमरीको फाइदा उठाई फिलिपिन्समा जनविद्रोह दबाएको थियो ।"

एसियाले भोकमरीको लडाइँ लडिराखेको थियो भने संयुक्त राज्य अमेरिका आफ्नो इतिहासकालमा सबभन्दा धेरै गहुँ उब्जिएको वर्षको खुसीयाली मनाउन व्यस्त । क्यालिफोर्नियामा त बढी उत्पादन भएको गहुँलाई खाना पकाउने इन्धनका रूपमा प्रयोग गरिएको थियो । बढी भएको रासन भोकमरी भएको ठाउँमा बाँडिदिएको भए त्यति ठूलो सङ्ख्यामा मानिसहरूको ज्यान जाने थिएन ।

सन् १८७६ मा भारतमा मनसुनी वर्षा हुन ढिलो भएपछि खाद्यान्नको बजारभाउ अकासिएको थियो भने अर्कातिर अन्तर्राष्ट्रिय सुनको स्तर-निर्धारणमा भारतले सहमति नजनाउँदा भारतीय रुपियाँका अवमूल्यन हुँदै थियो । बिस्तारै साधारण किसान र कामदारहरू भोकमरीको चपेटामा पर्न थाले । सिँचाइको सुविधा पुगेको र कहिल्यै खाद्यान्नको कमी नहुने तमिलनाडुको थानजाभुर जिल्लाका किसानहरूसमेत भोकभोकै मर्न थालेका थिए । भारतका विभिन्न ठाउँमा खाद्यान्न लुटिन थाल्यो । खाद्यान्न अभावका कारण मद्रास सहरमा मात्रै बसाइँ सरी शरणार्थी बन्न पुगेका २५ हजार व्यक्तिहरूलाई प्रहरीले भगाएको थियो ।

> ढुवानी राम्रो व्यवस्था भएका सहरहरूका जनसङ्ख्या ढुवानी राम्रो नभएको तर राम्रो सिँचाइ भएका ठाउँहरूको तुलनामा निकै घटेको थियो ।

रेल प्रयोगमा कर बढेका कारण पनि किसानहरू मारमा परेका थिए । डेभिस भन्छन्– "कार्लमार्क्स र लर्ड साल्सवरीजस्ता हस्तीहरूको गरिबी घटाउन रेल्वे र बजार सहयोगी हुने विश्वासलाई यी घटनाहरूले गलत ठहरायो ।" उनी लेख्दछन्– भोकमरीको समयमा रेल्वे र अन्य ढुवानी पहुँच भएका ठाउँहरूको जनसङ्ख्या २३ प्रतिशतले घटेको थियो भने ढुवानीको पहुँच नभएका ठाउँहरूको जनसङ्ख्या मात्र २१ प्रतिशतले घटेको थियो । ढुवानी व्यवस्था राम्रो भएका सहरहरूको जनसङ्ख्या ढुवानी राम्रो नभएको तर सिँचाइ राम्रो भएका ठाउँहरूको तुलनामा निकै घटेको थियो । त्यस्तै मृत्यु हुने मानिसहरू व्यापारी तालुकका थिए ।

भोकमरी सुरु भएपछि व्यापारीहरूले प्रमुख सहरहरूको डिपोमा खाद्यान्न ओसार्न रेलमार्ग प्रयोग गरे । उद्देश्य थियो– भोकमरी भएको क्षेत्रमा हूलदङ्गा र लुटपाटबाट खाद्यान्न जोगाउनु । भोकमरीको प्रभाव बढाउन १९ औं शताब्दीको विश्व वाणिज्य व्यवस्थाले ठूलो भूमिका खेलेको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकामा रेलको धितोपत्र दलाली मूल्य घटेर विश्वव्यापारमा गिरावट आयो । तत्पश्चात् शृङ्खलाबद्ध रूपमा विश्वव्यापारको कृषिजन्य उत्पादन द्रुत गतिले घट्यो । व्यापारमा पनि प्रतिस्पर्धा हुन थाल्यो । कपास, सुर्ती र उखुको मूल्य घट्नाले किसानहरूले नोक्सानी बेहोर्न थाले ।

मद्रासबाट प्लेगजस्तै भोकमरी अन्यत्र फैलन थाल्यो । किसानहरूले वस्तुभाउ, हलो, घरको झ्याल, ढोका र चौकोससम्म बेच्न थाले । पछिल्ला दिनहरूमा केही पानी परे पनि वस्तुभाउ र हलोको अभावले खेतीपाती राम्रो हुन सकेन, अनिकाल बढ्यो र मृत्युदर पनि । बाँचेकाहरू दयनीय अवस्थामा पुगे । कुपोषण, रगतको कमी र अरू रोगहरूका कारण उनीहरू कङ्कालमा परिणत भए । चीनमा पनि अवस्था असामान्य रह्यो । चीनको स्यानडङमा आइमाई र बच्चाहरू बेचिन पुगे । वरपरका मानिसहरू माग्ने बन्दै मागेर खानुपर्ने हुँदा आत्महत्या गर्न पुगे । ....."बाटोको छेउछाउमा भोकाएको कुकुर र सिना खाने चराहरूले मरेका मानिसका शव यत्रतत्र चिथोरि राखेका देखिन्थे ..." (पृष्ठ ७५) । बाँन्नलाई पहिला-पहिला मरेको लास मात्र खाएका मानिसहरू पछि-पछि गएर मान्छे मारेर खान थालेका थिए । अनाथ र आमा-बाबुद्वारा त्यागिएका ससाना बच्चाहरू गोप्य स्थानमा लगेर मारिए, खानका लागि । आफ्नै बच्चा मारेर आफैँले नसकी खान आमा-बाबुहरू अरूसँग साटेर खान्थे । पेज ६८ मा बच्चा साटासाट गरेको चित्र देखाइएको छ । इन्धनको अभाव पनि ठूलो थियो । चुनौती भोकमारी मात्र नभएर जाडो थेग्न नसक्नु पनि थियो । डेभिस लेख्दछन्– "चीनको

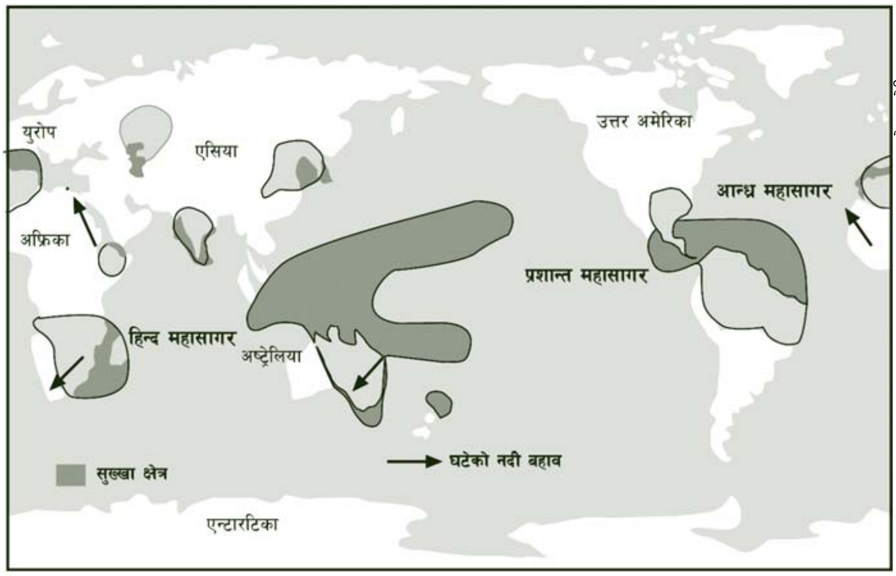

स्रोत : डेभिस (२००१)

एलनिनो प्रभाव क्षेत्र

चिङ्चाउ सहरमा ताप्नका लागि इन्धन बाँकी नभएपछि थुप्रैले आफ्नो घरका झ्याल-ढोका झिकेर बाले, केही बाँकी नभएपछि खाल्डो खनेर गुम्सिएर बसे । एउटा खाल्डोमा २ सय ४० जनासम्म कोचिएर बस्दथे ।" (पृष्ठ ६७) ।

एलनिनो र जलवायु परिवर्तन

एक्काइसौँ शताब्दीमा जलवायु परिवर्तन सबैको चासो बनेको छ । पुस्तकले भिक्टोरियन शासनको अन्तिम कालखण्डमा भएको विश्व अर्थव्यवस्थाको कुरूप वास्तविकता चित्रण गर्नुका साथै जलवायु परिवर्तनको असर पनि उल्लेख गर्दछ । एलनिनो प्रशान्त महासागरमा हुने तातो र चिसो पानीको चक्रसँग जोडिएको छ, जसलाई एलनिनो दक्षिणी चक्र वा छोटकरीमा 'एन्सो' भनिन्छ । अघिल्लो शताब्दीमा सन् १९८२-८३ को एलनिनोले विश्वव्यापी उथलपुथल ल्यायो । दक्षिण अफ्रिका, दक्षिण भारत, श्रीलङ्का, फिलिपिन्स, इन्डोनेसिया र अस्ट्रेलियामा खडेरी पऱ्यो भने बोलिभिया, इक्वाडोर, उत्तरी पेरु र क्यूवाले बाढीको प्रकोप भोगे, समुद्री तटहरूमा ठूला आँधी आए । युरोप र उत्तरी अमेरिका पनि प्रभावित भए ।

सामान्य समयमा अस्ट्रेलिया र इन्डोनेसियामा कम र प्रशान्त महासागरमा अत्यधिक वायुको चापले गर्दा हावा पूर्वबाट पश्चिमतिर बग्न थाल्छ । यो वायुप्रणालीले इन्डोनेसिया र अस्ट्रेलियामा पानी पार्दछ, तर एलनिनो वर्षमा यो प्रक्रिया ठ्याक्क उल्टो हुन्छ; अर्थात् बढी वायुचापले गर्दा हावाको गति पश्चिम अस्ट्रेलियाबाट पूर्वतर्फ बग्न थाल्दछ । यसरी बग्ने तातो हावाले प्रशान्त महासागरको पूर्वी भागमा सामान्यभन्दा बढी वर्षा गराउँदछ भने अस्ट्रेलिया र एसियामा खडेरी पर्दछ । इक्वाडोर र पेरुछेउका प्रशान्त महासागर तात्ने कारणबाट एलनिनो प्रक्रिया हुने गर्दछ ।

सामान्यतया हरेक दुईदेखि सात वर्षमा एलनिनोको अनुभव गर्न सकिन्छ, जुन केही हप्तादेखि महिना दिनसम्म रहन्छ भने कहिलेकाहीँ वर्षौंसम्म पनि प्रभाव रहन्छ । बाऱ्ह महिना वा सोभन्दा बढी एन्सो रहन गएमा यसले विश्व जलवायुमा असामान्य परिवर्तन ल्याउँछ । फलस्वरूप सबै किसिमका प्राणीहरू प्रभावित हुन्छन् । सन् १९९१ मा सुरु भएको एलनिनो सन् १९९५ सम्म रहेको थियो । सन् १९९६-९८ को एलनिनो निकै विनाशकारी थियो : संयुक्त राज्य अमेरिकाको क्यालिफोर्नियाको समुद्री तटमा ठूलो बाढी आयो, दर्जनौं ठाउँमा पहिरो गए । पेरुमा मात्र करिब २ लाख ५० हजार व्यक्तिहरू घरवारविहीन भए, खेतीपाती पूर्ण रूपमा नष्ट भयो । ब्राजिल, इन्डोनेसिया र अस्ट्रेलियामा ठूल-ठूला डढेलोका घटनाहरू भए ।

बढी वायुचापले गर्दा हावाको गति पश्चिम अस्ट्रेलियाबाट पूर्वतर्फ बग्न थाल्दछ । यसरी बग्ने तातो हावाले प्रशान्त महासागरको पूर्वी भागमा सामान्यभन्दा बढी वर्षा गराउँदछ भने अस्ट्रेलिया र एसियामा खडेरी पर्दछ ।

पुस्तकको तेस्रो खण्डमा डेभिस एन्सो, जलवायु र मनसुन विज्ञानको विस्तृत व्याख्या गर्दछन् । लेखकका अनुसार सन् १७८० देखि अहिलेसम्म २४ वटा प्रमुख एलनिनोका घटनाहरू भए, जसमध्ये १७ वटा अत्यधिक विनाशकारी थिए ।

घरतिरका कुरा

जलवायु परिवर्तनका घटनाहरूले खाद्य उत्पादनमा प्रभाव त गर्दछ नै, तर खाद्य सङ्कट पर्नुमा/हुनुमा डेभिसको पुस्तक राजनीति पनि महत्वपूर्ण भएको विश्लेषण अगाडि ल्याउँदछ । नोबल पुरस्कार विजेता अमर्त्य सेनले भोकमरी रासन र खानाको अभावले मात्र नभई त्यसको उचित बाँडफाँडको अभावले हुने गर्दछ भनेका छन् । त्यस्तै नेपालको खाद्यान्न सङ्कट विश्लेषण *फुड क्राइसिस इन नेपाल* नामक पुस्तकमा डा. जगन्नाथ अधिकारी र हान्स जर्ज बोहलको पनि यस्तै निष्कर्ष छ । लेखकद्वयका अनुसार – उचित बाँडफाँडको अभाव, सरकारको गलत नीति, बजार र विविध आम्दानीको स्रोतको अभाव हुँदा खाद्यान्न सङ्कट र भोकमरीका कारण हुन् ।

नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चलका पहाडी-हिमाली जिल्लाहरूमा बर्सेनि फागुन-चैतदेखि खाद्यान्न सङ्कट सुरु हुन्छ । स्थानीय खाद्यान्नले ६ महिनासम्म मात्रै धान्ने हुँदा स्थानीय बासिन्दाहरू भकारी खाली भएपछि खाद्य संस्थानको ढोका घचघच्याउन पुग्दछन् । २०६४ असारमा दैलेखमा विश्व खाद्य सङ्गठनका प्रतिनिधि र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको रोहवरमा विश्व खाद्य सङ्गठनले खान अयोग्य भनी जलाएर नष्ट गर्न खोजेको सडेको चामल स्थानीय बासिन्दाले लुछाचुँडी गरी लगेका थिए । जीवजन्तुले पनि खान नहुने र खोलामा बगाउँदा खोलाको पानी प्रदूषित हुन्छ भनी चामल जलाउन लागिएको थियो । सन् २००६ को मार्च महिनामा कालिकोट जिल्लाका केही गाउँमा खडेरीका कारण घाँस उम्रन छाडेपछि बासिन्दाहरूले आफ्ना वस्तुभाउ बेचेर केही समय गुजारा चलाए पनि भोकमरीको डरले बसाइँ सर्न बाध्य भए । यस्तै घटना भारतमा पनि भोगिन्छन् । म्यागासेसे पुरस्कार विजेता पत्रकार पी. साइनाथको पुस्तक *एभ्री बडी लभ्स ए गुड ड्राउट*मा स्थानीय भोकमरीको स्थिति प्रस्तुत छ । विश्लेषणले खाद्यान्न सुरक्षाको राजनीतिक पाटो प्रस्ट गर्दछ ।

वायो-फ्युल र खाद्यसङ्कट

पुस्तकले वर्तमान विश्वमा हुँदै गरेको जलवायु परिवर्तन, इन्धनको सङ्कट एवं खाद्यपदार्थको बढ्दो मूल्यबारे पनि सोच्न बाध्य पार्दछ । खाद्यसङ्कट जलवायु परिवर्तन र एलनिनो मात्र नभई जैविक इन्धनलाई विकल्पमा दौडाउनाले हो भन्दै इम्पेरियल कलेजका प्रोफेसर जोन वेडिङ्गन भन्छन्– "जैविक इन्धन उत्पादन गर्ने लहरले भविष्यमा खाद्यसङ्कटलाई

बच्चा साटासाट गर्दै

बढाउने सङ्केत दिन्छ ।" संयुक्त राज्य अमेरिकाले सन् २०२२ सम्ममा ३० खर्ब ग्यालेन जैविक इन्धन उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखेको छ भने युरोपेली युनियनले सन् २०१० सम्ममा सवारीका लागि ५ दशमलव ७५ प्रतिशतले वृद्धि ल्याउने ।

विश्वको जनसङ्ख्या ६ दशमलव २ अर्बबाट ५० वर्षभित्र ९ दशमलव ५ अर्ब पुग्ने सन्दर्भमा अन्नलाई इन्धनका रूपमा प्रयोग गर्दा खाद्यआपूर्तिको स्थिति के हुन्छ भन्नेबारे गहन विश्लेषण जरुरी छ । अन्नहरूको अकासिँदो मूल्य मकै र गहुँलाई इन्धनका रूपमा प्रयोग गरिनु पनि हो ।

जैविक इन्धनले नै खाद्यसङ्कटमा थप चाप दिन थालेको चर्चा विश्वभरि हुन थालेको छ । मकैको भाउ बढेर किसानहरूलाई दोब्बर/तेब्बर नाफा भएको त छ, तर उपभोक्ता मारमा परेका छन् । कुखुरा, बङ्गुर र माछाको आहारको भाउ बढेका कारण त्यस्ता उद्योग र जनजीविका खतरामा पर्न थालेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषले जैविक इन्धनका कारण सन् २००६-७ को खाद्य उत्पादन ५० प्रतिशतमा कमी आएको जनाएको छ ।

ऐतिहासिक पाठ

भिक्टोरियन अनिकालले अनिकाल सुरु गर्ने सन्दर्भलाई झनै घनीभूत पार्‍यो । पश्चिम युरोपले अन्यत्रका कृषकवर्गलाई १९ औँ शताब्दीको पछिल्लो कालखण्डमा विश्व अर्थव्यवस्थाअन्तर्गत समावेश गर्दा भोकमरी बढ्यो । यस परिपाटीले विश्वमा आम्दानी (धन-सम्पत्ति) हुने र नहुनेबीच ठूलो खाडल अर्थात् अविकसित स्थितिको सिर्जना गर्‍यो । फ्रान्सको वास्टिल दरबारमा धावा बोलिएताका विश्वका सबै समाजमा हुने र नहुने थिए : फ्रान्सका सान्स-कुलोटे र भारतका डेक्कनका कृषकबीच खासै फरक थिएन । हरेक देशका शासक धनी र कृषक गरिब थिए । भिक्टोरियन कालखण्डपछि पश्चिमी मुलुकहरू सम्पन्न बन्न थाले । हरेक समाजमा रहेका वर्गविभाजनजस्तै मुलुकहरूबीच सम्पन्नताको विविधता स्थापित भयो, धनी र गरिब मुलुकका रूपमा । मानवजाति विकसित र अविकसित तप्कामा विभाजित भए । सन् १८०० मा भारतबाट उत्पादन वादी धारबाट निर्देशित छ र उनी आफ्नो गाथालाई अनिकालको पोलिटिकल इकोलोजी भन्दछन् । यस विधाले वातावरणीय इतिहासलाई मार्क्सवादी दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्दछ । अफ्रिकी देश नाइजेरियाको अनिकाल व्याख्या गर्न अमेरिकाका प्रोफेसर माइकल वाट्सले सुरु गरेको विधि प्रयोग गरेको डेभिस स्वीकार्दछन् । पुस्तकले खाद्यसुरक्षामा जलवायुको प्रभाव, बजारको भूमिका एवं राजनीतिक प्रभावको अन्तर्सम्बन्धको विश्लेषण गरेको छ, साथै विश्वको खास कालखण्डमा जरो गाड्दै गएको पश्चिमी औद्योगिक पुँजीवादी प्रणालीको यात्रा र त्यसले ल्याएको विश्वव्यापी उथलपुथलको चिरफार पनि । त्यस कालखण्डको बजारवाद निर्देशित अर्थप्रणालीलाई भोकमरीको मुख्य दोषी नै मान्दछ पुस्तक, तर पुस्तक पढ्न त्यति सजिलो भने छैन । यी अन्तर्सम्बन्ध थप खोजीका विषय हुन् । ■

s~rgdl0f bLlft gkfn kfgL ;bkofu
k/fp8;gsf cg;Gwfgs tf xg .
kanchan@ntc.net.np

रूपले बूढा मनले तन्नेरी

Romancing with Life an Autobiography
By Dev Anand
Penguin Books, India, 2007

ISBN: 067008124-8
PAGES: 438

३

समीक्षक : पस्मा दाहाल

हरेक व्यक्ति आफूले मन पराउने व्यक्तिका बारे बुझ्न उसको जिन्दगीको पाना पल्टाएर खोतल्न एवं ऊसँग सम्बन्धित घटना एवं अनुभवबारे जान्न उत्सुक हुन्छ । अझ यस्ता व्यक्ति फिल्मी कलाकार भए त कुरै भिन्नै । चलचित्र कलाकारहरूका बारे सामान्यतया सबै जिज्ञासु र कौतूहल हुन्छन् । त्यसैले भनिएको होला 'देयर इज नो बिजिनेज लाइक सो बिजिनेस' ।

चलचित्र कलाकारहरूका बारे लेखिएका पुस्तक यस्ता जिज्ञासा मेटाउने एक थरी माध्यम हुन् । बलिउडका नायक देव आनन्दद्वारा लिखित *रोमान्सिङ विथ लाइफ* एउटा यस्तै कृति हो । पुस्तकको लोकार्पण केही समयअघि काठमाडौँ पुस्तक प्रदर्शनी मेलामा भएको थियो । काठमाडौँसित देव आनन्दको लगाव 'जोनी मेरा नाम' र 'हरे राम हरे कृष्ण' जस्ता चलचित्रका कारण रह्यो । आफ्नो समयमा यी दुवै चलचित्र निकै सफल भएका थिए ।

पुस्तकमा लेखक आफ्नो बाल्यकाल, फिल्मी जगत्मा सङ्घर्ष र सफलता, अभिनेताबाट निर्माता र निर्देशक बन्नुको परिस्थिति, प्रेमप्रसङ्गहरू र राजनीतिक धार समेट्ने प्रयास गर्दछन् । देव आनन्द हिन्दी सिनेमाका एक सशक्त एवं लोकप्रिय नायकहरूमध्येका हुन् । सन् ४० को दशकमा अभिनययात्रा थालेका देव आनन्द हाल ८० वर्षको हाराहारीमा छन् एवं चलचित्र क्षेत्रमा अझै सिर्जनशीलता, जोस र जाँगरसहित क्रियाशील ।

अविभाजित भारतको पञ्जाव प्रान्तको गुरदासपुरको एक प्रतिष्ठित वकिलका काइँलो छोराका रूपमा देव आनन्द जन्मे । लाहोरको सरकारी कलेजबाट अङ्ग्रेजीमा स्नातक गरेपछि बेलायत गएर आफ्नो अध्ययनलाई निरन्तरता दिने उनको आकाङ्क्षा थियो, तर घरको आर्थिक अवस्था खस्किएका कारण उनको सपना पूरा हुन सकेन । निराश भएपछि ३० रुपियाँ लिएर फ्रन्टियर मेलको थर्ड क्लास कम्पार्टमेन्टमा आफ्नो अर्को सपना साकार पार्न उनी